

Marek Czyrka

Organizacje kobiece, sportowe, nauczycielskie uczniowskie i paramilitarne w orbicie ruchu narodowego w Lublinie w II Rzeczypospolitej

---

Niepodległość i Pamięć 17/1 (31), 77-87

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Czyrka

Wyższa Szkoła Biznesu
i Administracji w Łukowie

Organizacje kobiece, sportowe, nauczycielskie, uczniowskie i paramilitarne w orbicie ruchu narodowego w Lublinie w II Rzeczypospolitej

Przed I wojną światową oraz w okresie dwudziestolecia międzywojennego formacje polityczne wywodzące się z Ligi Narodowej i kontynuujące tradycje Ligi Polskiej, którymi były Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe, Związek Ludowo-Narodowy, Obóz Wielkiej Polski i Stronnictwo Narodowe, działały aktywnie w Lublinie. Tworzyły one ruch lub obóz narodowy (nazywany Narodową Demokracją lub w skrócie endecją), którego początki miały miejsce w 1887 r. Powstała wówczas Liga Polska, która w 1893 r. została przekształcona w Ligę Narodową. Cztery lata później jej działacze założyli Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe. W 1919 r. utworzono Związek Ludowo-Narodowy. Po przewrocie majowym, w 1926 r. powstał Obóz Wielkiej Polski. Dwa lata później w miejsce ZLN rozpoczęło działalność Stronnictwo Narodowe¹.

Ruch narodowy oddziaływał na liczne organizacje społeczne i polityczne. Stanowiły one autonomiczną część obozu narodowego lub znajdowały się jedynie w jego orbicie. W Lublinie istniały liczne organizacje kulturalne i społeczne, które znajdowały się pod wpływem Narodowej Demokracji. Można do nich zaliczyć między innymi: Polską Macierz Szkolną, Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych i Średnich, stowarzyszenia kupców i właścicieli nieruchomości, Straż Narodową, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Stowarzyszenie „Rozwój”, Związek Hallerczyków, Związek Ziemian, a także niektóre związki zawodowe². Szczególnie warto zbadać te organizacje, które działały wśród młodzieży szkolnej i nauczycieli, skupiały kobiety, dbały o rozwój kultury fizycznej i obronność Polski oraz wspierały obrońców ojczyzny z lat minionych. Przyczyniały się one bowiem do wszechstronnego rozwoju Polski przez pracę na polu oświaty, kultury, sportu i obronności, a także dbały o dobro rodzin. Były to: Polska Ma-

---

1 J.J. Terej, *Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji*, Warszawa 1971, s. 13-14, 23, 30, 33, 87-88, 116, 122; R. Wapiński, *Miejsce Narodowej Demokracji w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1 (1969), z.1, s. 47-48.

2 Z. Łupina, *Zasięg organizacyjnych i politycznych wpływów endecji w województwie lubelskim w latach 1927-1930*, „Rocznik Lubelski” 11 (1968), s. 82-84.

cierz Szkolna, Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszecznych, Straż Narodowa, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych i Średnich i Związek Hallerczyków. Ukazując ich historię w zarysie, podjęto próbę odpowiedzi na pytania:

- w jaki sposób lubelskie organizacje w orbicie ruchu narodowego działały na rzecz kobiet;
- jakie działania wśród młodzieży szkolnej i nauczycieli podejmowali sympatycy obozu narodowego;
- czy występowały powiązania pomiędzy poszczególnymi organizacjami ruchu narodowego;
- jakie działania obozu narodowego miały miejsce na rzecz rozwoju kultury fizycznej, sportu i obronności.

Dla udzielenia odpowiedzi na te pytania pomocne są przygotowywane dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych raporty sytuacyjne wojewodów lubelskich, które zachowały się w aktach zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Lublinie³. W okresie dwudziestolecia międzywojennego w tym mieście działało wiele partii politycznych. Funkcjonowało kilkadziesiąt ugrupowań różnych opcji. Narodowa Demokracja była jednym z najaktywniejszych obozów politycznych w Lublinie przez cały okres Drugiej Rzeczypospolitej⁴.

1. Narodowa Organizacja Kobiet

Ruch narodowy uważał za istotne rozciąganie wpływu na kobiety. Od listopada 1922 r. istniała Narodowa Organizacja Kobiet. Stanowiła autonomiczną część endecji. W 1926 r. zaczęła oficjalną działalność w Lublinie. Jej liderkami na szczeblu ogólnopolskim były: Gabriela Balicka, wdowa po Zygmuncie Balickim oraz Józefa Szebeko, pierwsza przewodnicząca Zarządu Głównego NOK i Maria Holder-Eggerowa, działaczka z Lublina⁵. Lubelska NOK współpracowała z innymi organizacjami kobiecymi, prowadziła akcje w obronie religii w szkołach i przeciwko rozwodom. W jej lokalu odbywały się odczyty, spotkania kulturalne i oświatowe. Kobiety z NOK wspomagały ubogich. Przygotowywały akcje filantropijne. Organizowały kursy dla analfabetek. Zakładały małe biblioteki dla mieszkańców wsi. Zwalczały alkoholizm jako poważne zagrożenie dla Polaków. Do grona najaktywniejszych działaczek tej organizacji w Lublinie można zaliczyć: Zofię Gołębiowską, Bronisławę Gotnerową, Helenę Rojowską, Annę Rzeszotarską, Stanisławę Tymińską i Gabrielę Zarembinę. W Lublinie funkcjonowało jedno koło NOK skupiające około dwieście członkiń oraz trzysta pięćdziesiąt sympatyczek. W 1927 r. członkiniami lubelskiego koła były: Zofia Przegalińska (przewodnicząca), Zofia Gołębiowska, Bronisława Gotnerowa, Zofia Jursewiczówna, Helena Rojowska, Anna Rzeszotarska, Stanisława Tymińska i Gabriela Zarembina. Wymienione działaczki należały także do Związku Ludowo-Narodowego⁶.

Nie zachowały się źródła informujące o składzie władz lubelskiej NOK we wszystkich latach jej działalności. Od 20 maja 1928 r. działał Zarząd Wojewódzki NOK, w którego składzie znalazły się m.in.: Zofia Dziemska, Maria Fryczowa i Anna Rze-

3 Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, Raporty sytuacyjne wojewody lubelskiego (Dalej: APL UWL WSP).

4 E. Olszewski, *Życie społeczno-polityczne dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Z przeszłości dalekiej i bliższej. Szkice z dziejów Lubelszczyzny*, red. A. Koprucki, W. Śladkowski, Lublin 1980, s. 292.

5 J.J. Terej, op. cit., s. 110-111.

6 „Głos Lubelski”, 20 X 1926, nr 293; APL UWL WSP, sygn. 2474, k. 606-607.

szotarska. Do maja 1931 r. lubelskim Kołem Narodowej Organizacji Kobiet kierowała Skibińska⁷. Od 17 maja tego samego roku przewodniczącą Zarządu Koła NOK w Lublinie była Jadwiga Modrzewska. Wiceprzewodniczącą władz Koła została Stanisława Tymińska. Sekretarką była Skibińska, a skarbniczką – Helena Rojowska. Od tego samego dnia funkcjonował także nowy Zarząd Wojewódzki NOK. Na jego czele stała Maria Fryczowa. Wiceprzewodniczącymi Zarządu były Zofia Dziemska i Mieczysława Sachsowa. Sekretarką została Anna Rzeszotarska a skarbniczką – Aniela Chrzanowska. Członkinią zarządu była również Hanna Bryłowa⁸. W 1932 r. skład tego Zarządu po raz kolejny uległ zmianie. Maria Fryczowa nadal stała na jego czele. Oprócz Mieczysławy Sachsowej wiceprzewodniczącą była Anna Rzeszotarska. Janina Przegalińska została skarbniczką, a Zofia Dziemska – sekretarką. Według danych z maja 1933 r. członkiniami Zarządu lubelskiego Koła NOK były: Zofia Dziemska (sekretarka), Maria Fryczowa (przewodnicząca) i Janina Przegalińska (skarbniczka). W 1936 r. we władzach miejskich NOK w Lublinie działały: Maria Fryczowa (przewodnicząca), Mieczysława Sachsowa i Wanda Płaczkiewiczowa (wiceprzewodniczące) oraz: Kazimiera Biernacka (skarbniczka), Danuta Czapska (sekretarka), Maria Mogielnicka, Władysława Sikorska, Amelia Stryjecka i Stanisława Zurbicka (zastępczyni sekretarki)⁹.

Członkinie NOK zachęcały do wstępowania do ich organizacji inne kobiety, między innymi na zebraniach. 30 września 1928 r. na jednym z takich zebrań posłanka Maria Fryczowa zarzuciła rządowi pomajowym w Polsce popieranie masonerii¹⁰. W 1928 r. władze administracyjne w Lublinie zakazały księdzu Godlewskiemu odczytów na temat masonerii. Ten problem został poruszony przez członkinie NOK na zebraniu 30 września tego samego roku. Organizacja zwróciła się do rządu z żądaniem zwalczania masonerii oraz wspierania organizacji katolickich¹¹. Działacze obozu narodowego sprzeciwiali się przygotowywaniu projektu nowego prawa małżeńskiego, na mocy którego związek małżeński mógł być zawarty przed duchownym odpowiedniego wyznania lub urzędnikiem stanu cywilnego i była możliwość rozwodu. Jurysdykcja w sprawach małżeńskich miała przypadać sądom powszechnym¹². 21 kwietnia 1929 r. NOK oraz Liga Katolicka zorganizowały w Lublinie wiec protestacyjny przeciwko rozerwalności sakramentu małżeńskiego przez wprowadzenie ślubów cywilnych i rozwodów. Zebrani przyjęli rezolucję krytykującą projekt prawa małżeńskiego i zbierali podpisy pod petycjami w tej sprawie. Ostatecznie rząd wycofał się z forsowania projektu nowej ustawy. Obrona wartości chrześcijańskich stanowiła ważny punkt w programach organizacji narodowych, w tym NOK. Zdaniem jej działaczek religia wpływała pozytywnie na wartość moralną jednostek ludzkich¹³.

Narodowa Organizacja Kobiet krytykowała wyświechtanie niemoralnych zdaniem jej działaczek filmów w kinach oraz eksponowanie plakatów o nieprzyzwoitych treściach. 3 marca 1930 r. NOK zorganizowała wiec protestacyjny w Lublinie. W przyjętej wówczas rezolucji zaapelowano o wychowywanie dzieci w szkołach według zasad

7 APL UWL WSP, sygn. 346, k. 61; sygn. 1869, k. 121.

8 APL UWL WSP, sygn. 1869, k. 157.

9 APL UWL WSP, sygn. 1910, k. 23.

10 APL UWL WSP, sygn. 351, k. 5.

11 Ibidem.

12 J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994, s. 554.

13 APL UWL WSP, sygn. 357, k. 88; sygn. 358, k. 7.

14 APL UWL WSP, sygn. 1868, k. 55.

wiary katolickiej oraz sprzeciwiono się nieprzyzwoitym filmom i plakatom¹⁴. Narodowa Organizacja Kobiet działała także na terenie wiejskim. Współpracowała z nauczycielami należącymi do stowarzyszeń, w których widoczne były wpływy ruchu narodowego¹⁵. Lubelska NOK wyrażała sprzeciw wobec prześladowań religijnych w ZSRR oraz działalności komunistów. W 1930 r. organizacja kobieca ruchu narodowego brała udział w obchodach dziesięciolecia „Cudu nad Wisłą” w Lublinie¹⁶. 20 stycznia 1931 r. w Lublinie miał miejsce Katolicki Kurs Społeczny dla kobiet z udziałem członkiń NOK, Akcji Katolickiej, Katolickiego Związku Polek, Sodalicii Mariańskiej oraz innych organizacji¹⁷.

NOK stale rozbudowywała struktury organizacyjne. W 1933 r. utworzyła Sekcje: Oświatową, Społeczną, Dochodów Niestających oraz Rozrywkową. Ze źródeł wynika, że od 1931 r. w Lublinie istniała Sekcja Młodych NOK. W 1933 r. kierowała nią Kazimiera Dubajówna¹⁸. W tym czasie lubelska NOK stawiała nacisk na tworzenie chórów i bibliotek. Docierała do kobiet poprzez kursy gospodarstwa domowego, i spotkania referatowe, na których omawiano bieżące wydarzenia polityczne oraz działalność społeczną i oświatową organizacji kobiecych w ruchu narodowym. Zebrania referatowe miały też członkinie Sekcji Młodych NOK. W marcu 1932 r. NOK była organizatorką zebrań poświęconych prześladowaniom religijnym w czasach nowożytnych. W odczytach uczestniczyły wybitne osoby w ruchu narodowym. 19 listopada 1932 r. z inicjatywy NOK miał miejsce odczyt Jędrzeja Giertycha z Warszawy o sytuacji na Kresach¹⁹. W lutym 1934 r. Maria Fryczowa przedstawiła referat na temat roli czytelnictwa w kształtowaniu się światopoglądu dorosłych i młodzieży. W tym czasie działaczki NOK prowadziły świetlicę dla biednych dzieci i organizowały akcje charytatywne razem z Polską Macierzą Szkolną oraz stowarzyszeniami religijnymi²⁰. W 1933 r. Narodowa Organizacja Kobiet w Lublinie liczyła 310 członkiń²¹.

Lubelski obóz narodowy wywierał wpływ na Katolicki Związek Polek, który znajdował się przede wszystkim w orbicie Chrześcijańskiej Demokracji, zwanej chadecją. KZP znajdował się w składzie Akcji Katolickiej. W diecezji lubelskiej kierowała nim jedna z liderok NOK w Lublinie Jadwiga Modrzewska. Katolicki Związek Polek współpracował z NOK w organizowaniu akcji charytatywnych, kulturalnych, religijnych i społecznych. Związek założył swoje koła na Bronowicach oraz w dzielnicy przy Cukrowni. Członkinie KZP w Lublinie, podobnie jak działaczki NOK, brały udział w życiu społecznym miasta, inicjowały odczyty i akcje filantropijne. Prowadziły własną bibliotekę z czytelnią. Uczestniczyły w przeznaczonych dla nich rekolekcjach i nabożeństwach. Katolicki Związek Polek inicjował imprezy kulturalne oraz obchody świąt narodowych i katolickich. 31 maja i 1 czerwca 1930 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim miał miejsce zlot Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej. Obecni byli przedstawiciele organizacji narodowych i chadeczkich m.in.: Stronnictwa Narodowego, Narodowej Organizacji Kobiet, Katolickiego Związku Polek, Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”, Związku Młodzieży Wszepolskiej, To-

---

15 Ibidem, k. 57.

16 Ibidem, k. 59-60, 71.

17 „Głos Lubelski”, 21.01.1931, nr 22.

18 APL UWL WSP, sygn. 1869, k. 121; sygn. 1894, k. 169; sygn. 1895, k. 175.

19 „Głos Lubelski”, 01.01.1935, nr 1; APL UWL WSP, sygn. 1894, k. 9, 114, 314.

20 APL UWL WSP, sygn. 1908, k. 32.

21 APL UWL WSP, sygn. 1895, k. 175.

warzystwa „Sokół” oraz Towarzystwa Opieki nad Kresami Wschodnimi. Złot pokazał siłę organizacji katolickich i narodowych²².

W latach trzydziestych XX wieku w miejsce Katolickiego Stowarzyszenia Kobiet działała organizacja kontynuująca jego tradycje o nazwie Katolicki Związek Polek. Zarządem Diecezjalnym KSK kierowała Jadwiga Modrzewska. Stowarzyszenie istniało w ramach Akcji Katolickiej. Prowadziło kursy organizacyjno-ideowe, pogadanki i re-kolekcje. Do 1939 r. utworzyło pięć kół w Lublinie²³.

W orbicie ruchu narodowego znajdowały się wówczas także inne organizacje o charakterze katolickim, które skupiały kobiety: Lubelska Mariańska Sodalicja Pań i Lubelska Mariańska Sodalicja Akademiczek²⁴.

2. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”

Od lat 90. XIX wieku pod całkowitym wpływem ruchu narodowego znajdowało się Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Ta organizacja społeczna stawiała za cel rozwój sprawności fizycznej społeczeństwa polskiego. Dążyła do wyrobienia w Polakach karność, odpowiedzialności, ofiarności i wszelkich cnót obywatelskich. W latach Drugiej Rzeczypospolitej na szczeblu krajowym działał Ogólnopolski Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokoł”. Istniało sześć dzielnic „Sokoła”, podzielonych na składające się z gniazd okręgi. Od 1921 r. organizacją kierował hrabia Adam Zamoyski²⁵. Jej działacze uprawiali sport. Nabywali umiejętności instruktorów sportowych. Brali udział w przedsięwzięciach oświatowo-kulturalnych oraz obchodach rocznic świąt narodowych. Organem prasowym organizacji było wydawane w latach 1902-1939 pismo „Sokół”. Działacze Towarzystwa wydawali także podręczniki, kalendarze i śpiewniki. Jego członkowie prowadzili amatorskie chóry, biblioteki, czytelnie, orkiestry i teatry²⁶. W „Sokole” wyróżniali się aktywnością czołowi lubelscy działacze ruchu narodowego: Czesław Borer, Władysław Borowski, Stanisław Kuczewski, Adam Majewski, Feliks Moskalewski, Roman Ślaski i Jan Turczynowicz. W Lublinie funkcjonowało Gniazdo (Oddział) Towarzystwa. W tym okresie, przed 1927 rokiem, nie istniał Zarząd Wojewódzki tej organizacji. Lubelskie Gniazdo było bezpośrednio podporządkowane organizacji warszawskiej. W 1926 r. „Sokołem” w Lublinie kierował Adolf Galant. Wiceprezesami lubelskiego Gniazda byli wtedy Julian Lisowski i Zygmunt Pliszczyński. Członkowie władz organizacji działali także w ZLN. W kwietniu 1927 r. w zarządzie lubelskiego „Sokoła” byli: Roman Zaremba (prezes), Adolf Galant i Julian Lisowski (wiceprezesi). W październiku 1927 r. funkcjonował Zarząd Wojewódzki „Sokoła” z Feliksem Moskalewskim na czele. We władzach wojewódzkich towarzystwa działali ówczesni liderzy ruchu narodowego w Lublinie, m.in.: Stanisław Kuczewski i Adam Majewski. Do lubelskiego Gniazda należało wówczas około pięćset osób, przeważnie członków i sympatyków obozu narodowego i Chrześcijańskiej Demokracji, głównie inteligentów, rzemieślników i robotników. W lubelskim Gnieździe „Sokoła” istniały róż-

22 „Głos Lubelski”, 21. 02. 1926, nr 52; „Głos Lubelski”, 16. 03. 1926, nr 75; APL UWL WSP, sygn. 1893, k. 85-86; sygn. 1894, k. 17-18.

23 „Głos Lubelski”, 01.07.1937, nr 176; APL UWL WSP, sygn. 1909, k. 62, 83; sygn. 1913, k. 19.

24 „Głos Lubelski”, 01.01.1935, nr 1; APL UWL WSP, sygn. 2480, k. 12.

25 K. Toporowicz, *Zarys dziejów „Sokoła” na ziemiach polskich w latach 1867-1947*, [w:] *Z dziejów towarzystw gimnastycznych „Sokół”*, red. Z. Pawluczuk, Gdańsk 1996, s. 7-15; J.J. Terej, op. cit., s. 48; *Słownik organizacji młodzieżowych w Polsce 1918-1970*, Warszawa 1971, s. 175.

26 K. Toporowicz, op. cit., s. 11-15.

ne sekcje i oddziały sportowe, m.in. sekcje: kolarska, gimnastyczna, szermiercza i piłki nożnej. W Lublinie funkcjonowała orkiestra „Sokoła”²⁷.

W grudniu 1929 r. najwyższym szczeblem władz „Sokoła” w Lublinie był Zarząd Okręgowy, obejmujący obszar powiatów: chełmskiego, janowskiego, krasnostawskiego, lubartowskiego, lubelskiego, puławskiego i włodawskiego. Na jego czele stał Feliks Moskałewski. Gniazdem lubelskim tej organizacji kierował wówczas Józef Kuczewski. W tym okresie w „Sokole” w Lublinie działali aktywnie: Ludwik Garlicki, Michał Onyszko, Włodzimierz Włodarski i Aleksander Zamojski. W składzie Rady Naczelnej „Sokoła” był Adam Majewski²⁸. 7 listopada 1928 r. członkowie Towarzystwa „Sokół” uroczystie obchodzili rocznicę dziesięciolecia odzyskania niepodległości. Z okazji święta uczestniczyli w pokazach gimnastycznych oraz odczytach o roli „Sokolstwa”. W listopadzie 1928 r. zainicjowali akademię upamiętniającą powstanie listopadowe²⁹. 14 i 15 sierpnia 1930 r. brali udział w obchodach uroczystości poświęconych dziesięcioleciu „Cudu nad Wisłą”³⁰. Od 1929 r. przy lubelskim Gnieździe Towarzystwa „Sokół” istniała komisja kulturalno-oświatowa. Zarządowi Okręgowemu „Sokoła” podlegała sekcja wychowania fizycznego. Jej członkowie byli instruktorami sportowymi. Funkcjonowała także sekcja imprez. Istniały też sekcje: kolarska, lekkiej atletyki, piłki nożnej i inne. 30 czerwca 1930 r. przy „Sokole” rozpoczęła działalność komisja dla zorganizowania Oddziałów Przysposobienia Wojskowego, które miały pełnić rolę przeciwwagi dla sanacyjnego „Strzelca”. Inicjatorem utworzenia tych Oddziałów był działacz obozu narodowego Ludwik Christians³¹.

Dane z października 1931 r. informują, iż w Lublinie istniało wówczas Gniazdo „Sokoła” z Feliksem Moskałewskim na czele. W zarządzie lubelskiego Gniazda zasiadali wtedy m.in.: Michał Dawid, Ludwik Garlicki, Paweł Janiszewski, Antoni Radzikowski i Jan Skibiński. Sympatyzowali oni ze Stronnictwem Narodowym lub byli członkami tej partii. Do Gniazda należało wówczas około 230 osób. Stronnictwo Narodowe wspierało finansowo działalność „Sokoła”³². Na przełomie lat 1938/1939 w lubelskim Gnieździe było już blisko 400 członków. W 1938 r. została ogłoszona deklaracja ideowa „Sokoła”. Członkowie Towarzystwa stawiali sobie za cel służbę dla narodu polskiego, wychowanie społeczeństwa w duchu narodowym oraz walkę z prądami komunistycznymi. W obliczu wybuchu wojny z Niemcami chcieli działać dla obrony kraju i współpracować z armią polską³³.

3. Organizacje paramilitarne i kombatanckie

Obóz narodowy dążąc do utrzymania gotowości wojskowej współpracował z organizacjami paramilitarnymi. W latach 1926-1927 działała w Lublinie Straż Narodowa. To stowarzyszenie powstało w Polsce w 1925 r. W Lublinie zostało zarejestrowane

27 Z. Łupina, *Organizacje satelickie Związku Ludowo-Narodowego*, „Kwartalnik Historyczny” 89 (1982), z. 4, s. 624; „Głos Lubelski”, 28.03.1926, nr 87; APL UWL WSP, sygn. 2534, k. 47, 83, 101.

28 APL UWL WSP, sygn. 357, k. 59; sygn. 358, k. 6; sygn. 2534, k. 129, 155, 161.

29 „Głos Lubelski”, 28.09.1928, nr 270; „Głos Lubelski”, 10.11.1928, nr 313; „Głos Lubelski”, 25.11.1928, nr 328.

30 APL UWL WSP, sygn. 1868, k. 71.

31 APL UWL WSP, sygn. 1893, k. 84.

32 APL UWL WSP, sygn. 2111, k. 102; WSP, sygn. 2534, k. 191-192.

33 K. Toporowicz, op. cit., s. 15-16; „Głos Lubelski”, 04.07.1937, nr 180; APL UWL WSP, sygn. 1909, k. 64; sygn. 1911, k. 7; sygn. 1913, k. 19.

w kwietniu 1926 r. Podstawową jednostką organizacyjną Straży stanowiła półdrużyna, inaczej pięćka. Dwie półdrużyny składały się na drużynę z dwunastoma osobami kierowanymi przez drużynowego. Jednostką organizacyjną na wyższym szczeblu był hufiec lub koło. Od trzech do ośmiu hufców stanowiło chorągiew, czyli oddział powiatowy. Oddziałami powiatowymi kierowały zarządy powiatowe. Na wyższym szczeblu istniał zarząd wojewódzki. Był powoływany przez radę wojewódzką (okręgową). Zarząd wojewódzki był podporządkowany zarządowi głównemu³⁴. W województwie lubelskim funkcjonowała Rada Wojewódzka Straży. Jej członkami byli: Włodzimierz Biedrzycki, Radosław Blenau, Władysław Borowski, Leon Ciechoński, Czesław Czerwiński, Henryk Danowski, Bolesław Dukszta, Bolesław Dziemski, Witold Holewiński, Marcei Jużko, Józef Kanarowski, ksiądz Florian Krasuski, Stanisław Kuczewski, Hipolit Lucht, Adam Majewski, Jan Marczyński, Jan Mędrkiewicz, Michał Milewski, Feliks Moskalewski, Tadeusz Rokowski, Edward Rettinger, Tadeusz Roszkowski, Jan Skibiński, Franciszek Stoch, Jan Sroczyński, Roman Ślaski i Michał Zamojski. W Radzie Wojewódzkiej znaleźli się także Stanisław Bryła i Czesław Szczepański jako członkowie honorowi. Radą kierował jej przewodniczący Adam Majewski. Jego zastępcą był Władysław Borowski³⁵. Rada Wojewódzka wybrała Zarząd Wojewódzki, do którego weszli: Adam Majewski (przewodniczący), Władysław Borowski (zastępca), Roman Ślaski (skarbnik) oraz Józef Kanarowski, Antoni Kwietniewski, Feliks Moskalewski, Tadeusz Roszkowski i Franciszek Stoch. W Lublinie istniał Oddział Lubelski Straży Narodowej. Na niższym szczeblu funkcjonowały dwie lubelskie chorągwie. W mieście działało także Koło Powiatowe tej organizacji. Kierował nim Władysław Borowski³⁶. Członkowie organizacji spotykali się na cotygodniowych zbiórkach. W lubelskiej Straży istniał Wydział Prasy i Propagandy. Działały drużyny: chemiczne, dla ochrony komunikacji, elektrotechniczne, kolejowe, lotnicze, monterskie, przemysłowe, szoferskie i urzędnicze. Członkowie „Straży” byli gotowi do zastępowania strajkujących pracowników w celu zapobieżenia paraliżu państwa. Stowarzyszenie utworzyło Komitet Wzajemnej Pomocy. Było to biuro pośrednictwa pracy dla członków Straży, którzy organizowali giełdy pracy i zakładali kasy oszczędnościowo-pożyczkowe³⁷. W siedzibie Straży w Lublinie działało Biuro Porad Prawnych dla członków organizacji. Lubelska Straż Narodowa organizowała kursy czytania i pisania, księgowości, szermierki i rysunku. Prowadziła bibliotekę. Członkowie tej organizacji chronili uczestników zebrań skupiających działaczy i sympatyków ruchu narodowego przed agresywnymi wystąpieniami sympatyków innych partii politycznych. Wspomagali działalność Związku Zawodowego „Praca Polska”, także funkcjonującego w orbicie obozu narodowego³⁸.

W maju 1927 r. minister spraw wewnętrznych zarządził rozwiązanie Straży Narodowej w całej Polsce. Majątek tej organizacji został skonfiskowany. Minister uzasadnił, że decyzję podjęto ze względu na fakt, iż Straż okazała się organizacją antypaństwową, zagrażającą porządkowi i spokojowi publicznemu. W Lublinie ta organizacja przez kilka miesięcy po rozwiązaniu działała jednak nadal, ale nielegalnie. Z czasem

34 APL UWL WSP, sygn. 2149, s. 138; sygn. 2150, s. 19.

35 APL UWL WSP, sygn. 2150, k. 212.

36 Ibidem, k. 213-214.

37 APL UWL WSP, sygn. 2149, k. 145.

38 Z. Łupina, *Organizacje satelickie...*, s. 613, 624; „Głos Lubelski”, 05.09.1926, nr 244; 19.09.1926, nr 258; APL UWL WSP, sygn. 1866, k. 149; sygn. 1867, k. 411.

39 APL UWL WSP, sygn. 337, k. 76; sygn. 338, k. 38; sygn. 2150, k. 211.

jej członkowie przeszli do OWP i ZLN. W latach 1928-1933 funkcjonowała na szczeblu ogólnopolskim organizacja o nazwie Straż Narodowa, lecz w dostępnych źródłach nie znaleziono wzmianek o istnieniu w tym okresie takiej organizacji w Lublinie³⁹.

W orbicie ruchu narodowego znajdował się działający w Lublinie Związek Hallerczyków, skupiający weteranów z powstania styczniowego, kombatantów z Armii „Błękitnej” gen. Józefa Hallera, II Korpusu Wojska Polskiego, II Brygady Legionowej, Murmańczyków i Dowborczyków. Pracami Zarządu Głównego Związku Hallerczyków kierował prezes Izidor Modelski. W Lublinie istniała Chorągiew tej organizacji. Jej liderem był Artur Ganczarski. W Związku Hallerczyków w Lublinie byli aktywni: Witold Denison, Władysław Filipowicz, Jan Krupa, Stanisław Krupa, Jan Maciewski, Bronisław Michalewski oraz Jan Sawańczuk⁴⁰.

W tej organizacji były widoczne także wpływy sanacji i chadecji. W 1934 r. w Lublinie rozpoczął funkcjonowanie Oddział Związku Kaniowczyków i Żeligowczyków, znajdujący się w Okręgu Lubelsko-Wołyńskim tej organizacji. Został utworzony przez grupę byłych członków Związku Hallerczyków, którzy dążyli do współpracy z obozem sanacyjnym. W 1934 r. większość członków Chorągwi Lubelskiej Związku Hallerczyków znalazła się w Związku Kaniowczyków i Żeligowczyków. Według raportów sytuacyjnych Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego stało się tak za nieformalną zgodą Artura Ganczarskiego. Ganczarski kandydował z listy BBWR na radnego Rady Miejskiej Lublina w 1934 r. Prawdopodobnie z tego powodu jesienią 1934 r. Zarząd Główny Związku Hallerczyków zawiesił szefa Zarządu Chorągwi Lubelskiej. Członkowie Związku Hallerczyków w Lublinie nie zgadzali się z tą decyzją. Działacze Chorągwi Lubelskiej wystosowali do władz głównych Związku Hallerczyków memoriał, w którym sprzeciwili się zawieszeniu Ganczarskiego. Zarząd Główny odwołał decyzję o zawieszeniu. W latach 1930-1935 do Związku Hallerczyków w Lublinie należało około 120 członków⁴¹.

Artur Ganczarski także w następnych latach był prezesem Zarządu Chorągwi Lubelskiej. 11 i 12 września 1937 r. w Lublinie odbył się walny zjazd Związku Hallerczyków. Nie uczestniczyli w nim członkowie Związku Kaniowczyków i Żeligowczyków. Twierdzili, iż ich udział w uroczystościach w Lublinie oznaczałby demonstrację przeciwko marszałkowi Edwardowi Rydzowi-Śmigłemu⁴². Po 1935 r. w tej organizacji coraz bardziej uwidoczniły się wpływy chadecji. W październiku 1937 r. Związek Hallerczyków zjednoczył się z chadecją⁴³.

4. Organizacje uczniowskie i nauczycielskie

Obóz narodowy starał się oddziaływać na młodzież szkolną poprzez Narodową Organizację Gimnazjalną (nazywaną „Nogą”), skupiającą uczniów starszych klas szkół średnich. Ta organizacja funkcjonowała półjawnie. Regulaminy szkolne zakazywały uczniom członkostwa w organizacjach politycznych, których działalność w szkołach

40 APL UWL WSP, sygn. 2432, k. 5, 28, 33; sygn. 2453, k. 33.

41 APL UWL WSP, sygn. 2453, k. 33.

42 Generał Haller bezskutecznie rozmawiał z członkami tej organizacji o uczestnictwie w zjeździe przedstawicieli Związku Kaniowczyków i Żeligowczyków, APL UWL WSP, sygn. 2432, k. 60.

43 H. Zieliński, *Historia Polski 1918-1939*, Wrocław 1983, s. 252; APL UWL WSP, sygn. 1911, k. 33.

była zabroniona. W Narodowej Organizacji Gimnazjalnej byli aktywni członkowie Obozu Wielkiej Polski. Źródła nie informują czy „Noga” funkcjonowała w Lublinie⁴⁴.

Lubelski ruch narodowy roztaczał poważny wpływ na Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych oraz Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Te organizacje inicjowały odczyty, referaty i zebrania dla swoich członków. Działacze narodowi współpracowali ze stowarzyszeniem skupiającym nauczycieli szkół powszechnych przy organizacji wypoczynku wakacyjnego dla dzieci i wspólnych wieców politycznych⁴⁵.

W orbicie wpływów Narodowej Demokracji znajdowała się Polska Macierz Szkolna. Do 1927 r. w Lublinie funkcjonował Zarząd Wojewódzki PMS. Po jego rozpadzie w 1927 r. w tym mieście istniał jedynie Koło (Oddział) PMS, wokół którego skupiło się około dwieście osób. W Polskiej Macierzy Szkolnej w Lublinie działali aktywnie działacze i sympatycy ruchu narodowego, m.in.: Bolesław Dziemski, Czesław Szczepański, Stefan Szwentner i Zofia Tymińska⁴⁶. Członkowie Macierzy współpracowali z organizacjami kobiecymi, młodzieżowymi i nauczycielskimi, a także z Towarzystwem „Sokół”. Wspólnie organizowali akcje kulturalne, oświatowe i obchody świąt narodowych. PMS prowadziła loterie fantowe. Dochód ze sprzedaży losów przeznaczano na cele dobroczynne. W okresie kryzysu gospodarczego lubelskie Koło Macierzy organizowało kwesty uliczne na rzecz bezrobotnych i ich rodzin. W 1926 r. prowadziło czterdzieści biblioteczek „ruchomych” na wsiach. Także w Lublinie istniała biblioteka PMS. W 1930 r. do Lubelskiego Koła Macierzy należało już pięć bibliotek: Czytelnia Lubelska, Biblioteka Centralna, biblioteki na Kalinowszczyźnie i Bronowicach oraz biblioteka „ruchoma”⁴⁷. Członkowie lubelskiego koła organizacji zgromadzili cztery komplety podręczników naukowych dla nauczycieli. Z tych kompletów skorzystali przede wszystkim członkowie i sympatycy Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Koło PMS prowadziło kursy kroju i szycia dla nauczycielek. Organizacja inicjowała odczyty, pogadanki, referaty. Takie przedsięwzięcia kierowała także dla dzieci. Członkowie Macierzy spotykali się na zebraniach. Sekretariat PMS w Lublinie miał siedzibę w lokalu Klubu Społecznego⁴⁸.

Koło Lubelskie Macierzy posiadało sekcję finansową swojej organizacji. W jego zarządzie byli: ksiądz kanonik Jan Władziński (prezes), sympatyk Stronnictwa Narodowego Jan Biczynski, członek Stronnictwa Narodowego Bolesław Dziemski, sympatyk Stronnictwa Narodowego Czesław Szczepański, mecenas Stefan Szwentner, członkini NOK Zofia Tymińska oraz Helena Orłowska. W 1932 r. w tym Zarządzie działali: ksiądz kanonik Jan Władziński (prezes), Jan Biczynski (skarbnik), Stefan Szwentner (wiceprezes), Zofia Tymińska (sekretarka) i inni. Na przełomie lat 1938/1939 w mieście funkcjonowały cztery koła PMS. W 1937 r. lubelskim Zarządzeniem organizacji kierował B. Sekutowicz. W tym roku członkowie PMS wpierali finansowo wybrane szkoły polskie na Kresach Wschodnich. Te działania dostrzegł obóz sanacyjny. Minister-

44 Z. Łupina, *Organizacje satelickie...*, s. 611; J.J. Terej, op. cit., s. 109-110; J. Majchrowski, *Szkice z historii polskiej prawicy politycznej lat Drugiej Rzeczypospolitej*, Zeszyty Naukowe UI, Prace Historyczne, 27 (1986), s. 27.

45 Z. Łupina, *Organizacje satelickie...*, s. 618-619; „Głos Lubelski”, 19.01.1926, nr 19; 19.02.1926, nr 50; 23.02.1926, nr 53; APL UWL WSP, sygn. 1868, k. 60.

46 Z. Łupina, *Organizacje satelickie...*, s. 618; „Głos Lubelski”, 25.02.1926, nr 56; 14.09.1926, nr 253; APL UWL WSP, sygn. 957, k. 1, 60, 62-64, 96.

47 APL UWL WSP, sygn. 957, k. 63-64, 100; sygn. 1907, k. 3.

48 „Głos Lubelski”, 25.02.1926, nr 56; 14.09.1926, nr 253; „Ziemia Lubelska”, 22.06.1926, nr 172.

stwo Spraw Wewnętrznych nakazało wojewodom pomóc Macierzy w finansowaniu polskich szkół⁴⁹. W 1935 r. liczba członków PMS wynosiła dziewięćdziesiąt osób. Mimo rozbudowy organizacyjnej była więc mniejsza od liczby członków tej organizacji w 1927 r.⁵⁰

Młodzi zwolennicy ruchu narodowego brali udział w wykładach organizowanych w ramach „Tygodni Społecznych” przez Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”, w którym zaznaczały się przede wszystkim wpływy chadecji⁵¹.

W styczniu 1935 r. zwolennicy obozu narodowego w Lublinie założyli Koło Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską. Przewodniczącym Zarządu Koła był działacz ruchu narodowego Roman Ślaski. Wiceprzewodniczącym lubelskich władz organizacji został Feliks Araszkiwicz, a sekretarzem – Feliks Wierzbicki⁵².

Zakończenie

Reasumując stwierdzić należy, iż ruch narodowy w Lublinie przywiązywał dużą wagę do działalności w różnych grupach społecznych. Starał się być obecny wśród kobiet wychowujących dzieci. Oddziaływał na uczniów, od których zależały przyszłe losy Polski. Roztaczał wpływ na organizacje skupiające osoby uprawiające sport z myślą o rozwoju kultury fizycznej niezbędnym dla obrony kraju. Dbał o obrońców ojczyzny, oddziaływując na organizacje kombatanckie.

Udało się ustalić, iż stanowiąca autonomiczną część endecji Narodowa Organizacja Kobiet współpracowała w Lublinie z różnymi stowarzyszeniami. Prowadziła akcje brońjące nauczania religii w szkołach. Opowiadała się przeciwko rozwodom. Organizowała odczyty, spotkania kulturalne i oświatowe. Wspomagała ubogich. Przygotowywała akcje filantropijne. Organizowała kursy dla analfabetek. Zakładała biblioteki we wsiach. Uważała za istotną walkę z alkoholizmem. Ustalono, że zasadniczy wpływ na działalność NOK miały działaczki Związku Ludowo-Narodowego i innych partii narodowych.

Wykazano, iż lubelscy sympatycy obozu narodowego podejmowali działania wśród młodzieży szkolnej. Wywierali wpływ na Polską Macierz Szkolną, współdziałając z organizacjami kobiecymi, młodzieżowymi i nauczycielskimi. Razem z Macierzą organizowali kwesty uliczne, akcje kulturalne, oświatowe i obchody świąt narodowych, prowadzili loterie fantowe, zakładali biblioteczki „ruchome” we wsiach i w Lublinie. Ustalono, iż obóz narodowy roztaczał poważne wpływy na organizacje nauczycielskie – Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych oraz Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Nauczyciele skupieni w tych organizacjach przygotowywali wspólnie z działaczami obozu narodowego odczyty, referaty i zebrania oraz wycieczki wakacyjne dla dzieci.

Stwierdzić należy, że pod całkowitym wpływem ruchu narodowego znajdowało się Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Członkowie tej organizacji uprawiali sport, nabywali umiejętności instruktorów sportowych, uczestniczyli w przedsięwzięciach oświatowo-kulturalnych i obchodach świąt narodowych, zakładali biblioteki, chóry i teatry.

49 „Głos Lubelski”, 01.01.1935, nr 1; APL UWL WSP, sygn. 957, k. 96, 100, 115; sygn. 1894, k. 64; sygn. 1909, k. 25; sygn. 1913, k. 4.

50 APL UWL WSP, sygn. 1909, k. 25.

51 APL UWL WSP, sygn. 1869, k. 215.

52 APL UWL WSP, sygn. 1909, k. 18.

Ustalono, iż w „Sokole” wyróżniali się aktywnością czołowi lubelscy działacze ruchu narodowego, którzy byli jednocześnie liderami Związku Ludowo-Narodowego, Obozu Wielkiej Polski oraz Stronnictwa Narodowego w Lublinie. Działalność w „Sokole” miała przyczynić się do rozwoju sprawności fizycznej obywateli, koniecznej do obrony ojczyzny. Z myślą o wzmocnieniu potencjału obronnego Polski działacze obozu narodowego utworzyli też organizację paramilitarną Straż Narodowa. Udało się ustalić, że także w tej organizacji zaznaczały się wyraźne wpływy ruchu narodowego.

Wykazano, iż w orbicie lubelskiego ruchu narodowego był Związek Hallerczyków, który skupiał weteranów z powstania styczniowego, kombatanów z Armii „Błękitnej” gen. Józefa Hallera, II Korpusu Wojska Polskiego, II Brygady Legionowej, Murmań-czyków i Dowborczyków.

Reasumując należy zauważyć, że organizacje funkcjonujące w obozie narodowym w Lublinie były powiązane ze sobą przez osoby działające w tym szerokim ruchu politycznym zarówno w partiach, jak i stowarzyszeniach. Takie powiązania personalne ułatwiały współdziałanie między poszczególnymi organizacjami. Wspólne przedsięwzięcia były wówczas skuteczne. We wszystkich analizowanych organizacjach działali członkowie i sympatycy obozu narodowego.